

Wiesława GADOMSKA

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
Katedra Architektury Krajobrazu i Agroturystyki
Olsztyn, Polska
e-mail: wiga@uwm.edu.pl

WALORY KRAJOBRAZOWE RZEKI ŁYNY W OLSZTYNIE I ICH WYKORZYSTANIE W PLANOWANIU ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO OBSZARÓW NADRZECZNYCH

słowa kluczowe: rzeka w mieście, strategię rozwoju miasta, zagospodarowanie przestrzenne, Olsztyn

WPROWADZENIE

Rzeka jak również pasmo struktury miejskiej z rzeką związane, to istotne składniki krajobrazu miasta – niejednokrotnie przesądzające o jego charakterze i estetycznej jakości. Rzeka jako relatywnie duża, płaska, pusta przestrzeń stanowi zawsze dogodne przedpole widokowe do oglądania większych fragmentów zabudowy. Organiczny narys rzeki tworzy wyrazisty kontrast w stosunku do geometrycznej, antropogenicznej struktury miejskiej. Związki krajobrazowe rzeki z miastem zawsze istniały, lecz nie zawsze miały istotne, w pełni uświadomione znaczenie dla jego życia. Jako pierwszy przejaw takiego uświadomienia należy przyjąć fakt, iż archiwalne, panoramiczne wizerunki miast bardzo często są widokami z przeciwległego brzegu rzeki. Na percepcję krajobrazu rzeki w mieście niewątpliwie wpływ miały zapewne inne aspekty. W wielu miastach europejskich styk miasta z rzeką świadczy, iż w okresie jego kształtowania, okiełznanie groźnego żywiołu rzeki traktowane było jako cel najważniejszy, zaś cele ekologiczne w ogóle nie były brane pod uwagę. Brzegi Sekwany w Paryżu, czy Tamizy w Londynie, choć niewątpliwie pięknie urządzone, nie mają niemal nic prócz tafli wody, co przypominałoby o naturalnym krajobrazie doliny. Teraz, gdy technokratyczne metody regulacji rzek i zabudowy doliny nie budzą entuzjazmu, w dobie renesansu metod respektujących prawa ekologiczne, spojrzenie na rzekę w mieście ulega dalszej ewolucji. W wielu miastach rzeka i jej dolina staje się kanwą systemu zieleni miejskiej. Zielone brzegi rzeki jako miejsce wypoczynku to z pewnością propozycja zasadniczo różniąca się od XIX-wiecznych

kamiennych bulwarów. To dwa całkiem inne rodzaje krajobrazu, świadczące o różnym stosunku do rzeki. W niniejszym artykule podjęto analizę roli rzeki w mieście na przykładzie Olsztyna.

Celem opracowania jest przedstawienie i ocena strategii zagospodarowania terenów nadrzecznych Łyny w Olsztynie.

RZEKA ŁYNA W OLSZTYNIE

Piękno Olsztyna ma ścisły związek z wodą – miasto 11 jezior jest nanizane na krętą linię Łyny. Przez Olsztyn rzeka płynie z południa na północ. Krótkie jej fragmenty w rejonie Starego Miasta i Lasu Miejskiego mają przebieg równoleżnikowy. Badane walory krajobrazowe Łyny i ich wykorzystanie w planowaniu zagospodarowania przestrzennego obszarów nadrzecznych dotyczą odcinka rzeki, leżącego w granicach administracyjnych Olsztyna. Długość badanego odcinka wynosi 14,50 km (Bajkiewicz-Grabowska, Magnuszewski, 2002). Łyna jest typową rzeką pojezierną, określaną jako „bezwładna hydrologicznie”, co powoduje, iż nie stwarza zagrożenia powodziowego. Olsztynowi brakuje konsekwentnie realizowanej polityki gospodarowania tym cennym dobrem publicznym, jakim jest krajobraz pasma Łyny.

PODSTAWY BUDOWY STRATEGII

Kompleksowe zagospodarowanie miejskiego odcinka rzeki powinno stanowić wydzielony z ogólnej „Strategii rozwoju miasta” blok problemowy. Taki cel można i warto podjąć. „Strategia zagospodarowania przestrzennego terenów nadrzecznych Łyny w Olsztynie”, czyli koncepcja świadomego i systemowego sterowania długookresowym rozwojem, powinna być opracowana i przyjęta przez samorząd Olsztyna, a wykonana przez interdyscyplinarny zespół, kierowany przez specjalistę w dziedzinie zarządzania, ale praca nad jej przygotowaniem i realizacją jest przedsięwzięciem wieloetapowym, angażującym różne podmioty. W jej tworzeniu powinni mieć swój wkład następujące grupy: władze publiczne, grupy ekspertów, społeczeństwo, organizacje pozarządowe, inwestorzy prywatni.

W zaproponowanej strategii uwypuklone zostały aspekty przestrzenne, będące domeną architektury, urbanistyki, planowania przestrzennego i architektury krajobrazu. Realizacja zamierzenia przedstawionego w strategii, z jednej strony powinna zapewniać atrakcyjną, całosezonową i zróżnicowaną formę spędzania czasu w mieście (rekreacja, sport, wypoczynek, programy edukacyjne, imprezy kulturalne, działania artystyczne), z drugiej strony powinna możliwie najpełniej wykorzystać specyfikę miejsca z jego całym potencjałem uwarunkowań naturalnych i kulturowych oraz ich walorów krajobrazowych.

ZWIĄZKI STRATEGII Z INNYMI PLANAMI, ZAMIERZENIAMI I PRZEDSIĘWZIĘCIAMI

Budowany system zarządzania strategicznego dla terenów nadrzecznych Łyny jest zgodny z formułą misji rozwoju miasta, która brzmi, cyt.: „Miasto zrównoważonego rozwoju otwarte na człowieka i jego potrzeby” (Strategia Rozwoju Olsztyna, 1998). Jest również zgodny z wizją zawartą w dokumentach rangi wojewódzkiej, cyt.: „Turystyka wiodącą dziedziną gospodarki Warmii i Mazur, generującą nowe miejsca pracy i wzrost dochodów ludności” (Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Warmińsko-Mazurskim, 2001). Ramowy program zagospodarowania doliny Łyny w zarysie ogólnym wynika z ustaleń zawartych w „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Olsztyna, cz. I i II”. Zakładają one wykorzystanie terenów nadrzecznych na cele rekreacji, wypoczynku, turystyki, zieleni urządzonej, w tym lokalizacji nowych parków, a ponadto przewiduje się, cyt.: „Działania przystosowawcze do edukacyjnego programu ekologicznego w dolinie rzeki” (*Studium...*, 2001).

ASPEKTY SPOŁECZNE „STRATEGII ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO TERENÓW NADRZECZNYCH ŁYNY W OLSZTYNIE”

W strukturze przestrzennej Olsztyna Łyna pełni rolę osi kompozycyjnej i funkcjonalnej, i jako taka ma ogromne znaczenie urbanistyczne. Ale przecież miasto to także rzeczywistość społeczna, więc sprawa Łyny nie może nie obchodzić mieszkańców tego miasta. Realizacja zamierzeń związanych z Łyną nie można, zatem przeprowadzić z sukcesem bez wiedzy, akceptacji i udziału olsztynian.

Włączanie mieszkańców w proces tworzenia przestrzeni publicznych, w tym terenów zielonych mieście, to sprawdzona praktyka w krajach o ugruntowanej tradycji demokratycznej. Strategia realizacji zamierzeń związanych z Łyną, powinna więc wziąć pod uwagę partycypację społeczną w tym przedsięwzięciu (Pawłowska, 2004). Partnerstwo w kreacji przedsięwzięcia może przynieść korzyści nie tylko przy samym tworzeniu, ale również później przy jej realizacji.

Cel strategiczny w budowanej „Strategii zagospodarowania przestrzennego terenów nadrzecznych Łyny w Olsztynie” jest celem najwyższego rzędu i został następująco sformułowany: Zagospodarowanie doliny Łyny w Olsztynie zgodnie z rolą przyrodniczą, kulturową i użytkową rzeki w mieście oraz ze szczególnym wykorzystaniem jej walorów krajobrazowych. Wyznaczony cel strategiczny jest możliwy do osiągnięcia poprzez realizację celów kierunkowych. W przedstawionej poniżej strategii przyjęto 6 celów kierunkowych, które będą możliwe do zrealizowania poprzez odpowiednie polityki i programy realizacyjne. Z kolei programy składają się z poszczególnych projektów. Podstawowe problemy, związane z realizacją tego przedsięwzięcia wynikają z długiego i trudnego do sprecyzowania czasu trwania realizacji kolejnych

projektów realizacyjnych, ale są też niezbędne właściwie dobrane polityki wymagające monitoringu, co do swej skuteczności (Gadomska, 2007).

Proponowane cele kierunkowe (realizowane poprzez odpowiednio dobrane polityki, programy realizacyjne i projekty):

Ochrona istniejących i kształtowanie nowych wartości krajobrazowych

1. Polityka ochrony walorów krajobrazowych Łyny i terenów nadrzecznych: opracowanie studium krajobrazowego z wyznaczeniem obszarów chronionej ekspozycji Łyny; stworzenie instytucjonalnych warunków do kontroli wydawania odpowiednich zezwoleń; kontrola przedsięwzięć architektonicznych, co do zgodności z zasadami polityki; opracowanie zasad prowadzenia sieci infrastruktury wzdłuż i w poprzek Łyny z uwzględnieniem walorów krajobrazowych.
 - Program wykorzystania walorów krajobrazowych Łyny i terenów nadrzecznych: projekt rewaloryzacji zieleni i urządzeń służących ekspozycji walorów krajobrazowych Łyny; projekt budowy nowych, urządzonych miejsc i tras widokowych nad Łyną.
 - Program pomnożenia walorów krajobrazowych Łyny i terenów nadrzecznych: projekt wprowadzenia dodatkowych dominant, subdominant i akcentów w krajobrazie Łyny, celem podniesienia jego walorów; projekt gospodarki zielenią, poprawiający ekspozycję wartości krajobrazowych Łyny; projekt likwidacji elementów dysharmonijnych w krajobrazie Łyny.

Ochrona dziedzictwa przyrodniczego Łyny i jej terenów nadrzecznych

1. Polityka ochrony czystości wody w Łynie: określenie zasad ochrony i wyznaczenie zakresu terytorialnego wpływu projektowanych przedsięwzięć na czystość wody w Łynie.
 - Program poprawy czystości wody w Łynie: projekt poprawy efektywności i rozbudowa istniejącego systemu oczyszczania ścieków w zlewni Łyny; projekt wprowadzenia nowoczesnych technologii oczyszczania ścieków.
2. Polityka ochrony przyrody i zachowania ciągłości korytarza ekologicznego doliny Łyny: określenie zasad ochrony przyrody nad Łyną, w ramach istniejących i nowo powołanych form prawnej ochrony; określenie zasad ochrony przyrody nad Łyną, na terenach niepodlegających ochronie prawnej; kontrola przedsięwzięć lokalizowanych w dolinie Łyny, co do ich wpływu na przyrodę terenów nadbrzeżnych.
 - Program utworzenia nowych form prawnej ochrony przyrody nad Łyną: projekt statusu ochronnego terenów łęgowych w południowym odcinku terenów nadrzecznych; projekt zespołu przyrodniczo-krajobrazowego terenów nadrzecznych Łyny w granicach miasta.

- Program odtworzenia ciągłości korytarza ekologicznego Łyny: projekt włączenia w ciąg korytarza ekologicznego Łyny zdewastowanych terenów nadrzecznych; projekt rekultywacji zdewastowanych terenów nadrzecznych.

Ochrona dziedzictwa kulturowego Łyny i obszarów nadrzecznych

1. Polityka ochrony zabytków i ich ekspozycji w krajobrazie nadrzecznym Łyny: określenie zasobu zabytków znajdujących się, sąsiadujący i widocznych w dolinie Łyny oraz określenie zasad ich ochrony; kontrola przedsięwzięć lokalizowanych w dolinie Łyny, co ich wpływu na stan i ekspozycję zabytków w dolinie Łyny.
 - Program rewitalizacji obiektów i zespołów zabytkowych nad Łyną: projekt rewitalizacji dawnych koszar (Wzgórze Soja); projekt rewitalizacji terenu dawnej gazowni miejskiej.
2. Polityka ochrony tradycji i wartości niematerialnych: skatalogowanie wątków tradycji niematerialnej związanej z Łyną; ochrona tradycyjnych nazw, obyczajów i obiektów będących nośnikami wartości niematerialnych.

Rzeka jako główna oś systemu zieleni miejskiej

1. Polityka koordynacji planów zagospodarowania przestrzennego, obejmujących swym zakresem tereny nadrzeczne i ich dostosowania do budowanej strategii.
2. Polityka utrzymania i pozyskiwania terenów nadrzecznych pod zagospodarowanie, składające się na system zieleni miejskiej Olsztyna: określenie zasad publicznej dostępności brzegów Łyny i zakresu terytorialnego terenów, potrzebnych do realizacji tej zasady; stworzenie instytucjonalnych warunków utrzymania i pozyskiwania gruntów położonych nad Łyną.
 - Program zagospodarowania doliny Łyny jako osi systemu zieleni miejskiej: projekt rewaloryzacji i poprawy standardu urządzonej zieleni publicznej nad Łyną, projekty założenia nowych terenów zieleni miejskiej na terenach nadrzecznych Łyny.

Rzeka i obszary nadrzeczne miejscem rekreacji, kultury, turystyki i sportu

1. Polityka utrzymania dotychczasowych urządzeń i obiektów rekreacji, kultury, turystyki i sportu nad Łyną oraz wspierania ich funkcjonowania i rozwoju: pomoc dla instytucji publicznych, organizacji, klubów, fundacji i firm, realizujących w/w funkcje nad Łyną w celu utrzymania i rozwoju ich działalności.
 - Program rewitalizacji obiektów i zespołów zabytkowych nad Łyną: projekt rewitalizacji dawnych koszar (Wzgórze Soja); projekt rewitalizacji terenu dawnej gazowni miejskiej.
2. Polityka integracji działań publicznych i prywatnych w celu wzbogacania zagospodarowania terenów nadrzecznych Łyny o nowe obiekty i urządzenia obiektów rekreacji, kultury, turystyki i sportu: pomoc dla instytucji publicznych, organizacji,

klubów, fundacji i firm, które deklarują chęć rozpoczęcia działalności nad Łyną w zakresie w/w funkcji.

- Program budowy urządzeń i obiektów dla rekreacji, kultury, turystyki i sportu na terenach nadrzecznych Łyny: opracowanie listy obiektów i urządzeń do wybudowania jako inwestycje miejskie lub publiczno-prywatne ze szczególnym uwzględnieniem elementów sieciowych: projekt budowy ścieżek rowerowych, letniej trasy biegowej, trasy kajakowej, trasy narciarstwa biegowego, dostosowanie komunikacji do potrzeb niepełnosprawnych, projekty innych wybranych obiektów i urządzeń (np. amfiteatru, terenów wystawowych).

Łyna ważnym czynnikiem kształtowania tożsamości Olsztyna

1. Polityka edukacji dzieci i młodzieży w zakresie poznania walorów naturalnych, kulturowych, krajobrazowych i użytkowych doliny Łyny.
 - Program przygotowania i rozpowszechnienie materiałów edukacyjnych na temat walorów naturalnych, kulturowych, krajobrazowych i użytkowych doliny Łyny skierowanych do dzieci szkolnych.
2. Polityka popierania działania i zachęty do tworzenia organizacji pozarządowych, aktywnych w realizacji celów „Strategii Łyny”.
 - Program „Dziedzictwo naturalne i krajobraz Łyny”: projekty – „Historia i tradycja Łyny”, „Jak spędzać czas nad Łyną?”.
 - Program przygotowania i rozpowszechnienie materiałów promocyjnych na temat walorów naturalnych, kulturowych, krajobrazowych i użytkowych doliny Łyny: projekty „Przyroda i krajobraz Łyny”, „Materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe Łyny”, „Zapraszamy nad Łynę”.
 - Program kampanii medialnej otwierającej realizację „Strategii Łyny”.
 - Program kreacji wizerunku Łyny, jako ważnego czynnika tożsamości Olsztyna: projekty „Święto Łyny”, „Nagroda Artystyczna Łyny”, „Festiwal Łyny”.

UWAGI KOŃCOWE

Przedstawiona „Strategia zagospodarowania przestrzennego terenów nadrzecznych Łyny w Olsztynie” mogłaby posłużyć celom praktycznym. Wymienione polityki, programy i projekty w praktyce są już częściowo realizowane, ale są raczej teoretycznym założeniem niż realnym działaniem. Są wreszcie takie, których w ogóle jeszcze nie podjęto. Nawet te elementy strategii, które już obecnie mają swój odpowiednik w realnym działaniu lub w planach i projektach, są rozproszone i prowadzone w sposób chaotyczny. Przedstawiona strategia stałaby się propozycją zintegrowania działań w całość, skierowaną wyraźnie na rezultat, jakim ma być wykorzystanie walorów krajobrazowych Łyny w Olsztynie dla dobra tego miasta. Realizacja celu, jakim jest całościowe zagospodarowanie miejskiego odcinka terenów nadrzecznych

Łyna, byłoby inwestycją o bezprecedensowej w historii miasta skali. Przemysłana i rozpisana na wiele lat strategia, pozytywnie wpłynęłaby na wizerunek miasta. Działania prowadzone wybiórczo, mogą tylko doprowadzić do niespójności poszczególnych fragmentów planowanego ciągu.

LITERATURA

- Bajkiewicz-Grabowska E., Magnuszewski A., 2002: Przewodnik do ćwiczeń z hydrologii ogólnej, PWN, Warszawa.
- Gadomska W., 2007: Walory krajobrazowe rzeki w mieście i ich wykorzystywanie w zagospodarowaniu przestrzennym obszarów nadrzecznych (na przykładzie Łyny w Olsztynie), Politechnika Krakowska, rozprawa doktorska.
- Pawłowska K., 2004: Komunikacja społeczna – wiedza i umiejętność potrzebna architektom krajobrazu [w:] Krajobraz bez granic, 2004, VII Forum Architektury Krajobrazu, Bielsko-Biała – Jaworzno.
- Strategia Rozwoju Olsztyna, 1998: Uchwała Rady Miasta nr XLVII/553/98, Olsztyn.*
- Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Warmińsko Mazurskim, 2001, Uchwała Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego nr XXX/445/2001, Olsztyn.*
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Olsztyna, cz. I i II, 2001, Wydział Strategii i Planowania Przestrzennego Urzędu Miasta, Uchwała Rady Miasta nr LV/827/2001, Olsztyn.*

SUMMARY

LANDSCAPE VALUES OF THE ŁYNA RIVER IN OLSZTYN AND THEIR USE IN THE SPATIAL MANAGEMENT OF RIVERSIDE AREAS

A river flowing through a town is always an important component in the urban pattern, shaping the landscape and the identity of the town. A river valley is often in sharp contrast with a geometric, anthropogenic urban structure. There have always been some landscape relationships between a town and a river on which it stands, but such connections have not always been well understood and important for the life of the town.

Olsztyn as a town strongly depends on its waters. There are 11 lakes within the town's borders and, in addition to this, there is a river, the Łyna, which cuts the town from the south to the north, creating an important landscape axis, along which the town has grown on both river banks. This relationship is apparent when we consider the changing proportions between the natural components of the urban landscape and man-made creations, which together constitute the riverside areas in the town. The aim of the present study has been to demonstrate the positive effect of the landscape

assets on the quality of urban space, which should aid the spatial, tourist, recreational, social and economic growth of the town. Another objective has been to elaborate a method for the spatial management of the riverside areas, which would take into consideration the above assets.

The Łyna valley within the town's borders should become an axis for the urban green areas, which would create a consistent recreational space. At the same time, we need to preserve the cultural heritage and natural values of the Łyna River and the riverine landscapes. Any spatial development programme or proposed solutions should adhere to the above underlying guidelines. "The strategy for spatial management of the riverside areas along the Łyna in Olsztyn", which has been put forth, contains a concept for long-term and systematic monitoring of the development of these areas. As such, it should be approved and adapted by the town council. Olsztyn lacks good policy on development of the riverside areas, which is why "The strategy" could improve the existing situation. Together with the Łyna River, Olsztyn possesses a large potential comprising landscape, natural, cultural and scenic values, which deserve to be better displayed in the town.